

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Світлана ПРОСКУРОВА (Кіровоград)

Стаття присвячена проблемі формування національної ідентичності в студентів вищих навчальних закладів у процесі викладання дисциплін суспільного-гуманітарного циклу (на досвіді факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка).

The article is dedicated to the problem of forming of national identity of high school students in the process of teaching the humanities (based on the experience of history and law department of Vynnychenko Kirovograd State Pedagogical University).

Незважаючи на те, що з моменту здобуття Україною суверенітету минуло вже 16 років, але досі значна частина українського соціуму, і молоді зокрема, перебуває у невизначеності щодо своєї національної ідентичності.

М. Степико, посилаючись на дані соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України в рамках моніторингу “Українське суспільство: 1994 – 2003 рр.”, звертає увагу на те, що тільки 41,1%, тобто менш ніж половина респондентів, уважали себе передусім громадянами України. Для 32,3 % респондентів більш важливою була регіональна ідентичність: ця група насамперед бачить себе мешканцем села, району чи міста, в якому живе, а не громадянином України. Ще 13,1 % респондентів продовжували ідентифікувати себе з державою СРСР, яка вже не існує. Менш ніж половина етнічних українців співвідносили свою етнічну ідентичність із національною, громадянською [1, 85 – 96].

М. Степико пов'язує таку невизначеність національної ідентичності громадян України із поширеністю явища суспільної аномії*.

Однією з основних причин невизначеності національної ідентичності громадян України, поряд з економічними проблемами, відчуженням громадян від держави, М. Степико вважає негативну роль гіперболізації ідентичності крайової, просторової. Вихід з цієї ситуації дослідник убачає у творенні ідентичності часової та культурної: “Україні, щоб вижити в культурному змісті, необхідно постійно робити рефлексію й ідентифікацію не відносно просторових координат, а відносно культурних, ціннісних” [1, 86].

Загалом ідентичність – це сконструйовані за допомогою культури самосприйняття індивіда, самоусвідомлення власного існування як особистості у взаємозв'язку з іншими індивідами – членами культурної спільноти. Теоретичний аналіз поняття ідентичності може бути здійснений на міждисциплінарному рівні з використанням соціологічного, психологічного, етнологічного, філософського, історичного, політологічного методологічного інструментарію.

В ієрархії ідентичностей (родинна, гендерна, територіальна, соціально-економічна, релігійна, політична, етнічна, національна) національна посідає одне із провідних місць, будучи сплетінням етнічної та політичної (позаяк нації є насамперед етнополітичними утвореннями).

В умовах сучасних трансформаційних процесів національна ідентичність впливає на визначення способів формування не тільки української державності, а й усього громадянського суспільства. Недаремно упорядники антології, присвяченої теорії нації та націоналізму, у вступній статті назвали питання про ідентичність найпершим, що постає перед дослідником суспільно-політичних ідей, адже воно “передбачає з'ясування того, що складає своєрідність, основу даної традиції політичної думки, яка цінність є найважливішою в даній політичній ідеології” [2, 11].

Базовою працею з проблеми національної ідентичності, на яку здебільшого посилаються націологи, є монографія професора Лондонської школи економіки, провідного фахівця з питань виникнення й розвитку націй Ентоні Сміта [3].

За Е. Смітом, найголовнішими рисами національної ідентичності є:

- 1) історична територія або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів спільноти;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [3, 23].

Е. Сміт розглядає національну ідентичність як колективний культурний феномен і застосовує для його аналізу соціологічний та етнологічний методологічний інструментарій. Учений розкриває природу національної ідентичності, її функції та значення, пов'язуючи національну ідентичність і націоналізм із питаннями етнічної ідентичності та етнічних спільнот.

До зовнішніх функцій національної ідентичності Е. Сміт відносить територіальні, економічні та політичні, а до внутрішніх функцій – формування колективної національної свідомості з метою “...згуртування членів як людей “однієї національності” і “громадян”. Сьогодні цього досягають завдяки обов'язковій, стандартизованій державній системі масової освіти, з допомогою якої державна влада сподівається прищепити вірність нації й самобутню однорідну культуру...” [3, 43].

* *Суспільна аномія* – поняття, уведене в науковий обіг Е. Дюркгеймом для позначення станів відхилень від звичайної поведінки (апатія, розчарування), що знаходить своє вираження в історично обумовленому процесі руйнування базових елементів культури, передусім в аспекті етичних норм.

Дослідження проблеми формування національної ідентичності в студентів вищих навчальних закладів має сенс тільки в рамках загальноукраїнського дискурсу національної ідентичності.

На відміну від звичайного обговорення суспільної проблеми (припущень, тверджень, способів аналізу, суспільно обумовленого пасивного відображення наявної реальності), дискурс є активним конструюванням нової реальності. Дискурс – акт виявлення влади, накидання своєї волі (за М. Фуко). У випадку українського дискурсу національної ідентичності йдеться про те, що культурні та політичні еліти не просто ініціюють обговорення національної ідентичності, а накидають іншим своє бачення її [4, 59].

Активними дійовими особами зазначеного дискурсу у сфері впливу на національну ідентичність гуманітарної, зокрема історичної освіти, є вчені-історики.

У сучасній українській історіографії (Я. Дашкевич, Н. Яковенко, Я. Грицак, З.-Є. Когут) поняття національної ідентичності є ключовим при аналізі проблем витоків української національної ідеї.

Пошуку коріння української національної ідентичності присвячено збірку статей з проблем вітчизняної історіографії ранньомодерної та модерної історії України американського історика українського походження Зенона-Євгена Когута [5].

На слушну думку автора, який працює у рамках національної парадигми історичного процесу, різні інтерпретації українського минулого від XVII ст. до наших днів розкривають відповідні стадії національного та державного будівництва українців на імперському чи національному ґрунті. З.-Є. Когут не бачить суперечності між сучасним історіографічним дискурсом і завданнями українського національного та державного будівництва. На його думку, об'єктивізм у науці не заперечує існування історичних міфів, які можуть і повинні використовуватися в процесі формування нової української історичної свідомості.

З.-Є. Когут занепокоєний сучасним станом української історичної свідомості, формування якої, на його думку, все ще перебуває на рудиментарній стадії і притаманне лише обмеженому колу національно свідомих представників населення. Труднощі становлення української історичної свідомості історик пов'язує з колоніальним минулим України: “Швидко й широко прищепити українську візію історії складно, оскільки за імперської російської і советської влади домінантні інтерпретації стали загальноприйнятими навіть серед багатьох українців. Крім того, консенсусу досягнуто тільки щодо деяких тем та інтерпретацій. Щоб сформувалося бодай попереднє українське бачення, необхідно принаймні видати нові підручники й запровадити нові навчальні плани. Навчальні плани для шкіл мають також допомогти українському погляду на історію проникнути в ширші кола суспільства” [5, 240 – 241].

Думка З.-Є. Когута про те, що українські історики повинні допомогти суспільству віднайти його власну національну ідентичність, є співзвучною з тезою Наталії Яковенко про те, що історія академічна не заперечує актуальності історії дидактичної, головне завдання якої – утвердження української національної ідентичності.

Н. Яковенко скептично оцінює шанси історіографії, що свідомо очищає себе від “національного”: “Така операція перетворює її на мертвонароджене есперанто – для всіх і ні для кого. А коли так, то історик, пускаючись у плавання по частковому матеріалу, який досліджує, мусить мати в голові якусь мапу-схему свого “національного” маршруту” [6, 9].

В одному з інтерв'ю історик відстоює позицію щодо розмежування історії на дидактичну й академічну: “На дидактичній історії (передусім підручничовій) ширший загальний сприймає свою історію. На дидактичній історії виростає ціла культурна традиція. Підручники виконують функцію формування юного громадянина”. На думку

Н. Яковенко, у дидактичній історії має бути присутня легендарна історія, міфологія, пантеон героїв, вона повинна виховувати культуру пам'яті й шанування, визначати національні цінності, формувати національні орієнтири [7].

У час, коли суспільство охоплене аномією, саме університети мають стати ініціаторами процесів його якісного оновлення й консолідації. Ректор НаУКМА С. Квіт пов'язує призначення університету із продукуванням наукових, культурних і політичних ідей та візій. Найважливішим завданням національного університету він вважає формування ціннісних ідентичностей інтелектуала й громадянина, який самостійно мислить і здатний до саморозвитку: “Від часів Вільгельма фон Гумбольдта... університет покликаний виховувати національно свідому еліту, яка, у свою чергу, розвиває власну державу... Якщо ми ведемо мову про призначення університету, то неодмінно повертаємося до ідеї модерності як визначеності в пошуку істини. Ця визначеність формується також через модерний європейський принцип продукування ідентичностей – індивідуальної, національної, європейської” [8].

Очевидно, це має стати настановою до дії для університетських викладачів, які мусять змістити акценти в навчально-виховній роботі з метою актуалізації проблеми подолання суспільної аномії, формування загальноукраїнської ідентичності, згуртування майбутньої еліти навколо демократичних цінностей.

На нашу думку, з цією метою на гуманітарних факультетах університетів варто ефективніше використовувати виховний потенціал дисциплін гуманітарного циклу, а саме: історії України, етнології, етнополітології, етнотеографії, етнографії України, етногеографії України, історії вітчизняної культури та ін. Адже національна ідентичність тісно пов'язана з ідеологією як сукупністю ідей, висловлюваних конкретною групою людей. У нашому випадку йдеться про викладачів дисциплін суспільно-гуманітарного циклу, які є ретрансляторами наукових досягнень у своїх галузях, суспільних настроїв та інтересів. Саме викладачі є інтерпретаторами різного роду ідеологічних форм, тобто культурних текстів, якими є також підручники, посібники, лекційні тексти тощо. Вони повинні не просто подавати, а накидати студентам певну візію світу.

Яким же чином стандартизована історична освіта справляється із завданням формування національної ідентичності студентської молоді в ситуації, коли значна її частина є носіями настроїв і ціннісних орієнтацій, характерних для стану соціальної аномії?

У зв'язку з цим дозволю собі навести кілька фрагментів з письмових робіт студентів історичного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

“...Свідомість у нас антиморальна: спочатку гроші, а потім уже розвиток культури. А не навпаки, щоб культурний розвиток країни спричинив розквіт її економіки. Як у середньовічній Іспанії, яка економічно збанкрутіла, але не втратила своїх високих культурних традицій, і країна вистояла попри все...”

“...Я захоплююся нашою культурною самобутністю й героїчною історією і зовсім ні в що не ставлю нашу сучасність – ми деградуємо, вироджуємося й перестаємо бути українцями, а це страшно. Страшно, коли забувають про своє коріння, коли турбуються тільки про матеріальний бік життя, нехтуючи духовним, коли стає все одно, що буде далі, після нас. Так зникали, розчинялися цілі народи...”

“На мою думку, коли визначити етнічну свідомість пересічного українця в нашому регіоні, то результати будуть невтішні, тому що більшість населення краю не ставить перед собою цього питання й не вважає його важливим...”

У той же час стриманий оптимізм викликає те, що студенти стурбовані низьким рівнем національної ідентичності пересічних українців, очікують позитивних змін у

житті країни, пов'язаних передовсім із культурним відродженням, утвердженням української мови, розвитком українського книгодрукування, кінематографа, телебачення. Вони усвідомлюють свою майбутню місію щодо формування історичної свідомості підрастаючого покоління.

Викладацький колектив історичного факультету для сприяння становленню ідентичності активно використовує участь студентів у так званих “живих” культурних практиках. Ними є колективні відзначання загальнонаціональних пам'ятних дат, екскурсії з відвіданням пам'ятних місць, історико-культурних заповідників, різного роду літературні та художні презентації. На факультеті в День пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій стала традицією “хвилина мовчання”, коли студенти разом із викладачами, тримаючи запалені свічки, переживають своєрідний катарсис, пов'язаний із пам'яттю про загальнонаціональну трагедію.

З кожним роком усе більш органічним та об'єднувальним університетську спільноту стає театралізоване свято “Вересневі самоцвіти” в історико-культурному заповіднику – музеї “Хутір Надія”. Парадоксально, але саме хутір, який мав би символізувати культурну загумінковість, стає загальноукраїнським культурним центром, який об'єднує різні покоління. Усвідомлення студентами тривалої етнокультурної тяглості сприяє формуванню в них загальнонаціональної і загальнокультурної ідентичностей.

Студенти разом з викладачами святкують Різдво, Великдень, свято Покрова пресвятої Богородиці. Позитивним прикладом може слугувати традиція проведення факультетських Андріївських вечорниць (на день святого Андрія), якій цього грудня виповниться майже десять років.

Особливо ефективними в плані формування національної ідентичності студентів є польові практики (археологічна, географічна та етнографічна). На факультеті напрацьований позитивний досвід їхньої організації та навчально-методичного забезпечення. Підсумки практик обговорюються в ході науково-практичних конференцій, кожна з яких має не лише загальнофакультетський, а й загальноуніверситетський резонанс [9].

У ході польової етнографічної практики 2007 року студенти взяли участь у реалізації програми “Усна історія про Голодомор 1932-1933 років”, розробленої Українським інститутом національної пам'яті у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932 – 1933 років в Україні.

Вибір об'єкта експедиції (мешканці сіл Новоукраїнського району Кіровоградської області) був не випадковим, адже саме на цій території Голодомор забрав в окремих населених пунктах кожного третього або й кожного другого мешканця.

Учасниками експедиції нинішнього року було опитано 65 респондентів – безпосередніх свідків Голодомору 1932 – 33 років та голоду 1946 – 1947 років, які мешкають у 20 населених пунктах. Зібрані свідчення дають уявлення про розгорнуту картину масштабної трагедії, якою був охоплений весь досліджуваний район.

Студенти безпосередньо контактували з людьми, які були свідками трагічних подій і досі переживають психічні травми. Відчуття емпатії об'єднало молодих людей з їхнім народом та його трагічною історією.

Усвідомлення своєї причетності до дискурсу національної ідентичності й відповідальності за участь у ньому мають спонукати викладачів вищої школи гідно відповідати на виклики часу.

Фахова етика вимагає від них постійно працювати над змістом своїх публічних виступів, критично ставитися до добору навчально-методичної літератури, здатної справити вплив на формування національної ідентичності студентів, особистим прикладом сприяти подоланню суспільної аномії, активно залучати студентів до

обговорення проблем ідентичності, орієнтованої на демократичні та європейські цінності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Степико М. Український соціум на шляху до нової ідентичності. //Український соціум /Власюк О., Крисаченко В., Степико М. /За ред. В. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.
2. Націоналізм: Антологія /Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.
3. Сміт Е. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
4. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
5. Когут З.-Є. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К.: Критика, 2004. – 368 с.
6. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
7. Яковенко Н. Історик є невіленьником джерела. //Дзеркало тижня. - № 42 (517). – Субота, 16 – 21 жовтня 2004 р.
8. Квіт С. Призначення університету і клітка для тигра. //Дзеркало тижня. – №3 (582). – 28 січня – 3 лютого 2006 року.
9. Проскурова С. Щодо особливостей теоретико-методичного забезпечення етнографічної практики студентів історичних факультетів. // Збірник наукових праць НДІУ– Т. XIII. – К., 2007. – С. 515 – 521.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Проскурова Світлана Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: етнологія; етнопсихологія, зокрема проблеми етнокультурної ідентичності українців.